

## ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ПРАВОВІ ВИТОКИ

Актуальні проблеми держави і права : збірник наук. праць. — Вип. 29. — Одеса : Юридична література, 2006. — С. 210–213.

*Метою статті є показати, що громадянське суспільство є правовим утворенням, що процес становлення громадянського суспільства складний і суперечливий, аналіз його потребує конкретно-історичного підходу. Аналіз структурних елементів громадянського суспільства в умовах розвитку суспільних інститутів дає можливість глибше зрозуміти їх природу на юридично-правовому рівні.*

Теоретичні напрацювання у цьому напрямі здійснили такі дослідники, як А. М. Колодій, А. О. Селіванов, В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук, А. Ю. Олійник, П. М. Рабінович, А. П. Заєць. Специфіка сучасної ситуації в Україні зводиться до того, що відбувається двоєдиний процес формування і громадянського суспільства, і правової держави. А це означає, що:

- має місце виключення будь-якої дискримінації за національно-етнічними, політичними, релігійними, статевовіковими ознаками;
- має місце надійний законодавчий захист особистості і гідності громадянина, недоторканність його житла і майна, свобода вибору проживання, виїзду або в'їзду в країну, таємниця листування і телефонних розмов, свобода слова, преси, інформації;
- людині надане право вільно виявляти свій світогляд та духовні інтереси;
- має місце всебічний захист громадянських прав з боку судових органів та громадських організацій.

Попередній розвиток нашої країни засвідчує, що всюди складалася практика ототожнювання реального стану справ з програмними настановами. Мала місце невідповідність між реальним і формальним узагальненням виробництва. Таким чином поглиблювалась суперечність між існуючими суспільними відносинами і декларованими в документах гаслами. Ця суперечність стала важливим фактором деформації правової системи, системи інтересів і цінностей. Необхідно, щоб будівництво нашого законодавства відбувалося цілеспрямовано, поступово. Специфіка законодавчої діяльності нашого суспільства на нинішньому етапі полягає в тому, що: - вона носить базисний характер, оскільки створюються якісно нові суспільні відносини, нові парадигми суспільного життя; - цей процес

здійснюється в умовах, коли життя здебільшого спирається на старі структури і в ньому немає об'єктивно нових, спроможних реалізувати вимоги закону; - ця діяльність виходить з принципу повної її суверенності, коли законодавчий процес може бути незалежним від реального стану даного суспільства. У нашій державі ще існують суперечності між законом і дійсністю, що до примноження конфліктів в суспільстві. Вихід із такого становища — у форсуванні реалістичного характеру законодавства, спроможного враховувати конкретні ситуації, необхідні для формування громадянського суспільства.

Після проголошення незалежності України і вибору демократичного шляху розвитку держави з'явилося достатньо наукових праць, присвячених теорії громадянського суспільства. А це засвідчує, що теорія громадянського суспільства знаходить своїх прихильників у нашій державі. Біда тільки в тому, що ідеї громадянського суспільства залишаються ще мало відомими широкому загалу, слабо задіяними в нашому суспільному розвитку. На сучасному етапі розвитку проблема суспільства має практичне значення, як питання становлення і функціонування громадянського суспільства. Осмислення загального поняття громадянського суспільства полягає у прагненні систематизувати притаманні даному терміну відмінні ознаки. Більшість існуючих підходів до визначення громадянського суспільства, незважаючи на наявність у них розбіжностей, мають загальний недолік: у них суспільство, що підлягає аналізу, пов'язується з якимись конкретними інститутами держави або їх сукупністю.

Громадянське суспільство — сукупність неполітичних відносин (економічних, національних, духовно-моральних, релігійних і т. ін.), галузь спонтанного самовиявлення інтересів і волі вільних індивідів і їх асоціацій. Таке визначення громадянського суспільства має свої позитивні риси, оскільки більш чітко (через сучасне розуміння суті правової держави) пов'язує громадянське суспільство з державою, вказує на вторинність державності, підкреслює службові обов'язки державної влади захищати своїх громадян і тим самим регулювати їх життєдіяльність.

Іноді підкреслюється, що тенденція до формування громадянського суспільства реалізується через розвиток горизонтальних зв'язків шляхом перехресцування економічних зв'язків чисто господарськими рамками, коли громадянське суспільство стає арматурою горизонтальних зв'язків, закріплює політичну владу [1, 124]. Таке розуміння громадянського суспільства переплітається з точкою зору, коли під громадянським суспільством розглядають стабільну систему горизонтальних соціальних зв'язків, суспільно-політичних орієнтацій і норм суспільної поведінки, що виростає

безпосередньо із відносин власності, але не зводиться до них. У цій системі концентруються і оформляються економічні, професійні, культурні, релігійні та інші повсякденні інтереси соціальних прошарків і груп. Визначення суті громадянського суспільства має важливе значення. Але завжди слід пам'ятати, що громадянське суспільство — це таке суспільство, де інтереси людини мають пріоритетне значення. Адже людині за своєю природою притаманне прагнення жити в суспільстві людей, в якому вона прагне задовольнити, насамперед, свої приватні інтереси. В той же час, звичайно, інститути громадянського суспільства покликані забезпечити певний баланс між соціальними та політичними силами за допомогою правових норм.

Таким чином, громадянське суспільство — це не якісь ізольовані індивіди, а комплекс соціальних відносин, система суспільних інтересів (економічних, соціально-політичних, релігійних, духовних, сімейних, культурних та інших), яка виражає різноманітні цінності, інтереси і потреби членів суспільства. Це сфера самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій і організацій, обмежених відповідними законами від безпосереднього втручання та довічної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади. Такий підхід до аналізу громадянського суспільства дає змогу зробити висновок про те, що воно має відображати громадянські відносини, взаємозв'язок всіх сфер суспільного життя людини.

В той же час громадянське суспільство — це не будь-яке суспільство, а сукупний індивід, який виступає через систему різних асоціацій, об'єднань своєрідним регулятором свободи людини. Іншими словами, громадянське суспільство — це сфера правової і соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистого, різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації. Його часто розуміють як місце соціальної дії, відносно автономної від держави.

Основою громадянського суспільства є поділ і різноманітність, механізм стримування та урівноваження. Політичні інституції відокремлені від культурних і позбавлені можливості отримувати економічний зиск; чиновники не мають змоги зловживати своїм службовим становищем; держава не контролює культурне, релігійне та наукове життя; високий соціальний статус не може бути запорукою авторитету в культурній або політичній сфері. Завдяки пресі, законодавчій ініціативі та іншим факторам вільне суспільство одержує можливість контролювати та стримувати державну владу.

Словом, важливе місце у розумінні громадянського суспільства посідає асоціатичний аспект, тобто наявність певної спільності соціальних суб'єктів,

що прагнуть самоідентифікації. Проблематика громадянського суспільства є доволі складною. Вона не обмежується тільки аспектом надання соціальним суб'єктам достатнього простору для реалізації їх вільного вибору у власних діях на свою і суспільну користь. Але не слід забувати, що громадянське суспільство — це людське суспільство, взяте з точки зору його конкретної якісної характеристики.

Саме за таких умов здійснюється його функціонування, коли встановлюється відносна рівновага між моментом самодіяльності і владної обумовленості поведінки конкретних соціальних суб'єктів, коли вплив центральної влади на життя суспільного організму є гнучким, коли влада та її адресати діють взаємовідповідально і обмежують себе і одне одного в експансіоністських проявах. Важливо, щоб громадянське суспільство не тільки в теорії, але й на практиці стало полем вільної життєдіяльності людей і взаємної волі народу. Воно може існувати і розвиватися лише в умовах консенсусу між його силами з ряду суспільних цінностей (форм власності, моментів демократії та інше). Адже сутність громадянського суспільства — це поєднання економічного, політичного і культурного плюралізму, який знаходить своє відображення в багатстві форм власності, в запереченні ідеологічних стереотипів, в розкритті духовного життя у всьому обсязі.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку громадянського суспільства в Україні є наповнення національної ідеї нормативними регуляціями громадянського суспільства. Але при цьому слід пам'ятати, що національна ідея підносить колектив, а ідея громадянського суспільства — особу; різні тут і носії суверенності — нація і особа. Відмінним є ставлення до держави. Національна ідея підносить державу як мету нації для власної реалізації, тоді як ідея громадянського суспільства передбачає обмеження держави, аби вона не загрожувала цінності і суверенності особи. Щоб залучити певною мірою національну ідею до розвитку суспільства, необхідно насамперед демократизувати національну ідею.

Основний напрямок — це співпраця з державою, яка б гарантувала не тільки звичайні економічні, громадянські та політичні права, але й забезпечувала якнайбільшу відкритість і свободу дискусій між максимально автономними індивідуумами, а саме:

- гарантування прав інтимності і приватності, щоб індивіди та групи мали простір на виявлення своєї самобутності;
- гарантування прав доступу до публічної сфери.

Громадянське суспільство, в свою чергу, має також дбати про права індивідууму на різні форми колективної діяльності, всіляко підтримувати розвиток національної ідеї, наповнюючи її принципами демократії. Адже

відомо, що історія не знає жодного громадянського суспільства, яке жило б відповідно до декларованих принципів. Зміцнення громадянського суспільства на сьогодні передбачає:

- фінансування незалежних мас-медіа;
- встановлення контактів не лише з урядом, але й з опозиційними силами;
- надання допомоги задля зміцнення ключових інститутів громадянського суспільства, органів судочинства та охорони правопорядку;
- створення і розвиток благодійницьких та добровільних організацій, за допомогою яких населення менше сподівалося б на допомогу держави і більше покладалося на власні сили;
- розширення каналів обміну технічної та гуманітарної допомоги, обміну в галузі освіти та культури.

Підсумовуючи, зазначимо, що проблема сутності та тенденцій розвитку громадянського суспільства надзвичайно актуальна, вона невіддільна від питань реформування суспільного життя в Україні. Адже наша держава пройшла складний шлях історичного розвитку. Тривала провінційна роль України, відсутність розвитку її державності стали причиною слабого розвитку громадянського суспільства та його теорії [2, 6]. Тому проблема становлення громадянського суспільства безпосередньо пов'язана з необхідністю розбудови державності, з утворенням правових основ, які є необхідною умовою демократичного розвитку країни.

## Література

1. Четвернин В. А. Демократическое конституционное государство и гражданское общество: введение в теорию. — М., 2003.
2. Заєць А. П. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування) // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — № 1.